

VLEERMUIZEN ONDER DAK. EEN KERKZOLDERONDERZOEK IN HET RIJK VAN NIJMEGEN

Ben Verboom, Herman Limpens & Frank Mertens

Veel zolders en torens van kerken zijn op het oog geschikt als verblijfplaats voor vleermuizen, maar toch zitten er geen. Dit is vaak een gevolg van slechte toegankelijkheid. Overlast door duiven en kauwen heeft veel eigenaars genoopt hun gebouw hermetisch af te sluiten. Er is echter een middenweg, waarbij duiven en kauwen niet, maar vleermuizen wel naar binnen kunnen.

Op advies van een rapport over de vleermuizen in Gelderland (Dijkstra et al., 1999) en in navolging van een kerkzolderproject in Limburg (Hoogeveen & Verheggen, 1997), liet de provincie Gel-

derland in de jaren 1999-2001 in het Rijk van Nijmegen door de VZZ een project uitvoeren om de toegankelijkheid voor vleermuizen van kerken en andere historische gebouwen te verbeteren. In de zomer van 2001 vond een eerste evaluatie van effecten van de getroffen maatregelen plaats.

De zolder en de toren van de voormalige kerk in Persingen zijn nu goed toegankelijk voor vleermuizen. Foto: Ben Verboom

Is kerkzolderonderzoek zinvol?

Als je een willekeurige voorbijganger op straat naar vleermuizen vraagt, dan wijst deze al gauw naar de kerk of de zolder van een kasteel of klooster in de buurt. Doordat zolders en torenspitsen 's zomers flink kunnen opwarmen en ze doorgaans zelden worden betreden, vormen ze voor een aantal soorten vleermuizen inderdaad ideale zomerverblijfplaatsen.

In het kader van de monitoring van vleermuiskolonies, die de VZZ voor het Centraal Bureau voor de Statistiek uitvoert, zijn in de afgelopen jaren zeker tien soorten vleermuizen op zolders en in torens van kerken aangetroffen. Voor soorten als de watervleermuis, de franjestaartvleermuis, de gewone dwergvleermuis, de ruige dwergvleermuis en de laatvlieger, vormen kerken en andere gebouwen met zolders slechts marginale verblijfplaatsen. Maar een aanzienlijk deel van de Nederlandse populatie van de baardvleermuis, de meervleermuis, de gewone grootoorvleermuis, de grijze grootoorvleermuis, de ingekorven vleermuis en de vale vleermuis bevindt zich naar verwachting op zolders. Voor deze

soorten is monitoring van (een voldoende grote steekproef van) kerken, kastelen en kloosters voldoende om inzicht te krijgen in de ontwikkelingen van hun aantallen en voorkomen in de zomer (Limpens & Verboom, 2000). De zeldzame grijze grootoorvleermuis en de ingekorven vleermuis zijn voor hun voortplanting in Nederland zelfs volledig van zolders afhankelijk.

De situatie is echter al lang niet meer zoals die vroeger was. In de laatste tientallen jaren zijn veel zolders, vaak onbewust en onbedoeld, voor vleermuizen ontoegankelijk of onbewoonbaar gemaakt om overlast van duiven en kauwen te voorkomen. In de meeste kerken is gaas geplaatst voor ramen en galmgaten. Daarnaast werden openingen onder dakranden dichtgemaakt terwille van een betere isolatie.

Aanleiding

In opdracht van de afdeling Landelijk Gebied van de Provincie Gelderland legde de VZZ in 1999 de beschikbare kennis over het voorkomen en de verspreiding van vleermuizen in Gelderland vast in een lijvig rapport (Dijkstra et al., 1999). Eén van de aanbevelingen was onderzoek naar en verbetering van de geschiktheid voor vleermuizen van zolders van kerken en andere gebouwen. De provincie zette deze aanbeveling direct om in actie en verleende de VZZ in hetzelfde jaar nog opdracht om een kerkzolderonderzoek uit te voeren, genaamd 'Vleermuizen onder Dak'. De Stichting Instandhouding Kleine Landschapselementen (IKL) hield zich al

enige jaren met succes bezig met een soortgelijk project aan de andere kant van de provinciegrens, in Limburg (Hoogeveen & Verheggen, 1997; Stichting IKL, 1999). De aldaar opgedane ervaringen konden mooi worden gebruikt voor het Gelderse project.

Aanbevelingen door Dijkstra et al. (1999) vormden tevens de doelstellingen: onderzoek naar het voorkomen van vleermuizen op zolders van kerken en andere gebouwen, het beoordelen van de toegankelijkheid van deze gebouwen, en het verbeteren hiervan waar dit nodig is.

Gekozen werd voor het Rijk van Nijmegen. Hiervoor waren goede redenen. In een klein gebied bevindt zich hier een grote verscheidenheid aan landschappen: beboste stuwwallen ten zuiden en zuidoosten van Nijmegen, kleinschalig uiterwaardenlandschap in de Ooypolder, meer open laagland in het westen en natuurlijk het stedelijk gebied zelf.

Een andere reden was de mogelijke aanwezigheid in het Rijk van Nijmegen van de grijze grootoorvleermuis, die vrijwel alleen bekend is uit Limburg. En ook lijkt de kans hier de vale vleermuis te vinden relatief groot.

Bovendien was de Stichting IKL in 1999 in het nabijgelegen Noord-Limburg op soortgelijke wijze actief. De gedachte was dat een positieve publiciteit over dat project een gunstige uitwerking kan hebben op de bereidheid van kerkbesturen in het Rijk van Nijmegen om aan het project mee te werken.

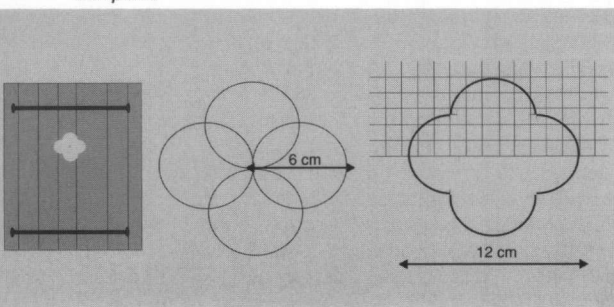
Communicatie

Uit andere delen van Nederland was gebleken dat slechte ervaringen met vogels bij veel kerkbesturen weerstanden hadden gewekt tegen het toelaten van vleermuizen in hun gebouw. Een zorgvuldige communicatie met eigenaren en beheerders van gebouwen was daarom vereist.

Allereerst werd in april 1999 een voorlichtingsfolder, 'Vleermuizen onder Dak' geschreven. Behalve algemene informatie over vleermuizen en de rol van kerkzolders, wordt hierin specifiek ingegaan op de doelstelling van het project en de beoogde werkwijze. Daarnaast bevat de folder alvast enkele adviezen voor het verbeteren van de toegankelijkheid van zolders en torens.

De Stichting Monumentenwacht Gelderland leverde een lijst met namen en adressen van potentieel interessante objecten in Nijmegen en omgeving. In

In kerkzolderluiken kunnen drie- of vierpasjes worden gezaagd, die als toegang voor vleermuizen kunnen dienen. In veel kerken zijn deze openingen afgesloten met rastergaas. Door het onderste deel van het gaas te verwijderen, ontstaat een toegangsopening waar duiven en kauwen niet, maar vleermuizen wel doorheen kunnen. *Tekening Herman Limpens*

De aanwezigheid van vleermuizen in een kerk wordt vaak verraden door sporen, zoals deze groot-oormest. De foto werd gemaakt in de toren van de NH kerk in Bergharen. Foto: Ben Verboom

mei 1999 kregen circa 50 eigenaren en beheerders van kerken, kastelen en kloosters de folder en een brief toegestuurd, waarin werd gevraagd of zij bereid waren een inspectie te laten uitvoeren, en of zij, zo nodig en op kosten van de provincie, de toegankelijkheid voor vleermuizen door een erkende aannemer wilden laten verbeteren. Via een bijgevoegd antwoordformulier konden men reageren. Ook kon worden aangegeven met wie een eventuele afspraak gemaakt moest worden.

Slechts 15 van de aangeschrevenen reageerden binnen vier weken. Een belangrijk deel van de brieven kwam bovendien als onbestelbaar terug. De objecten hadden vaak geen brievenbus en/of de objectadressen kwamen niet overeen met de adressen van de verantwoordelijke beheerders of eigenaars. Degenen die wel reageerden stonden overwegend positief tegenover de inspectie. Twee reacties gaven aan dat men op voorhand niet wilde meewerken.

Vanaf juni werd getracht telefonisch contact te zoeken met diegenen die niet gereageerd hadden. Zodoende kon het aantal te inspecteren objecten worden uitgebreid tot 30. Daarnaast werden op de bonnefooi nog enkele objecten 'ontdekt', waardoor het uiteindelijke aantal objecten op 34 uitkwam.

Inspecties

Van juni tot september 1999 werden 25 kerken, 4 kastelen, 4 kloosters en een basisschool geïnspecteerd.

Doelstellingen waren:

- het vaststellen van de aan- of afwezigheid van vleermuizen dan wel sporen van recente bewoning door vleermuizen in de vorm van mest of prooiresten;
- het vaststellen van de toegankelijkheid van de zolder en/of de toren;
- bij onvoldoende toegankelijkheid, na te gaan welke maatregelen genomen konden worden.

Van elk bezoek werd een rapportage gemaakt.

Slechts driemaal werden daadwerkelijk vleermuizen gezien (alle bruine grootoorvleermuizen) en eenmaal gehoord (tabel 1). In 20 objecten werd mest van vleermuizen gevonden, waarvan het merendeel afkomstig was van grootoorvleermuizen. In vijf gevallen ging het om oude mest, ten teken dat hier ooit vleermuizen leefden. Aanwijzingen voor de aanwezigheid van grijze grootoorvleermuizen of vale vleermuizen waren er niet.

De toegankelijkheid voor vleermuizen van de objecten viel tegen (tabel 1). In bijna de helft van de objecten was überhaupt geen toegang voor vleermuizen te vinden, terwijl de toegankelijkheid in een derde van de gevallen onvoldoende was. De mogelijkheden om iets aan de situatie te doen werden meestal al tijdens het bezoek besproken. Slechts acht maal concludeerden we dat vleermuizen gemakkelijk naar binnen konden.

Tabel 1. Overzicht van de aanwezigheid van (recente sporen van) vleermuizen, de toegankelijkheid en het aantal onderzochte objecten waarvoor maatregelen zijn geadviseerd. De kolom 'torens' heeft betrekking op losstaande torens of torens waarvan de eigenaar een andere is dan die van de kerk.

	kerken	zolder ± toren(spits) kastelen/landhuizen	torens zolder	zolders van schoolgebouw	totaal
onderzocht	25	4	4	1	34
vleermuizen	2	1	1 (geluid)	0	4
sporen:					
- verse mest					
grootoorvleermuis	11	3	1	0	15
- alleen oude mest					
grootoorvleermuis	4	1	0	0	5
- verse mest andere soorten	4	0	0	0	4
- alleen oude mest					
andere soorten	2	0	0	0	2
object goed toegankelijk	6	2	0	0	8
toegankelijkheid onvoldoende	9	0	2	0	11
geen toegang gevonden	10	2	2	1	15
maatregelen geadviseerd	24	3	3	1	31

Adviezen

In november 1999 kregen alle betrokkenen het verslag van ons bezoek aan hun gebouw toegestuurd. Dit verslag vermeldde:

- algemene gegevens: datum, degene die de inspectie uitvoerde, de contactpersoon, beschrijving van het object;
- of het object recent werd bewoond door vleermuizen;
- hoe het stond met de toegankelijkheid voor vleermuizen;
- een eventueel advies om de toegankelijkheid te verbeteren.

Bij het verslag zat een brief met het verzoek de voorgestelde aanpassingen te laten uitvoeren. Ook voor enkele goed toegankelijke objecten werd geadviseerd de toegang voor vleermuizen te vervangen door duurzamer oplossingen. Een tekening van de voorgestelde aanpassing werd mee gestuurd. Ook indien maatregelen niet nodig waren (dit was drie maal het geval) kreeg men hiervan bericht.

Bij het merendeel van de objecten werd geadviseerd een of meer van de volgende aanpassingen te laten uitvoeren:

- het (gedeeltelijk) verwijderen van gaas,

plexiglas of hout voor drie- of vierpasjes, galmgaten of ontluchttingsgaten (acht objecten);

- het vervangen van een deel van het gaas voor de galmgaten of andere openingen door horizontale houten lamellen (negen objecten; zie foto);
- het maken van vierpasjes in houten zolderluiken (één object; zie figuur 4);
- het aanbrengen van een overkapte 'brievenbus' in een houten zolderluik (één object).

Eenmaal werd geadviseerd de galmplanen te vervangen. Voor weer een ander object werd, in overleg met de betreffende eigenaar, de volgende oplossing bedacht: het plaatsen van houten klossen in de stijrgaten, met een toegangsopening voor vleermuizen aan de bovenzijde van de klossen.

In alle gevallen werd uitgegaan van openingen van ongeveer 5 cm, opdat vleermuizen wel, maar duiven en kauwen niet naar binnen kunnen.

Bordje

Aan alle aangeschrevenen werd tenslotte gevraagd om, na uitvoering van de

aanpassing, een speciaal vervaardigd bordje in hun gebouw op te (laten) hangen waarop aangegeven staat dat (de zolder of toren van) het gebouw toegankelijk is voor vleermuizen (figuur 4). We hopen hiermee te voorkomen dat het belang van de zolder of toren voor vleermuizen vergeten wordt wanneer de kerk van kosten of bestuur wisselt.

Uitvoering

In de winter van 2000 werden eigenaren en beheerders van 31 objecten gebeld met het verzoek de geadviseerde aanpassingen te laten uitvoeren. Hiertoe hadden wij een aannemer uit Groesbeek benaderd., die in de streek een goede naam heeft en waarvan een van de medewerkers geregeld betrokken was geweest bij het plaatsen van kerkuilenkasten in kerktorens, en die erg positief stond tegenover het project. Hij werd onze contactpersoon.

De telefonische reacties varieerden sterk. Meestal werd ons gevraagd terug te bellen nadat er overleg binnen het kerkbestuur had plaatsgevonden. In 14 gevallen werd ingestemd met de geadviseerde maatregelen (tabel 2). Driemaal ging het om kleine ingrepen die door de kosten zelf werden uitgevoerd. De aannemer zorgde voor de aanpassingen in de overige objecten.

Acht maal werd door het kerkbestuur of de eigenaar geen toestemming gegeven, meestal zonder duidelijke reden. Men wilde gewoon geen vleermuizen. Soms gaf men aan bang te zijn voor vliegen of vogels, ondanks onze expliciete geruststellingen vooraf. Eenmaal kregen we te horen dat een opening tussen de zolder en de toren niet was toegestaan in verband met de brandveiligheid.

In vier gevallen werd gevraagd in het voorjaar van 2001 terug te bellen. Voor een van deze objecten werd alsnog ingestemd met aanpassingen. Het totale aantal aangepaste objecten kwam hiermee op 15.

Bij de overige objecten waren maatregelen niet nodig (voldoende toegankelijk) of gewenst of konden om andere redenen niet worden uitgevoerd. Twee objecten bleken bij nader inzien ongeschikt en ook niet geschikt te maken voor bewoning door vleermuizen.

Gemiste kansen

Bij enkele objecten stond men in beginsel positief tegenover het idee vleermuizen in de kerk toe te laten. Toch lukte

De toegankelijkheid voor vleermuizen van kerktorens kan worden verbeterd door gaas voor de galmgaten deels te vervangen door lamellen. Duiven en kauwen kunnen hier niet naar binnen, vleermuizen wel. Foto: Ben verboom

het niet tijdens de duur van het project aanpassingen te laten uitvoeren.

Redenen hiervoor waren:

- een steenmarter die eerst verwijderd diende te worden;
- men wilde eerst duidelijkheid over een aanstaande restauratie;
- men was van plan een kerkuilenkast te plaatsen op dezelfde plek als het geplande invlieg gat van de vleermuizen.

Ook kwam het voor dat een kosten of lid van het kerkbestuur aanvankelijk

Tabel 2. Overzicht van de uitgevoerde maatregelen in 2000 en 2001.

Actie	aantal objecten
maatregelen	
- door aannemer	12
- door eigenaar/kosten uitgevoerd	3
geen maatregelen	
- actie niet nodig	3
- actie niet gewenst	8
- voorstel afgekeurd door kerkbestuur/eigenaar	8
totaal	34

De zolder en toren van dit gebouw zijn toegankelijk voor vleermuizen

Deze bijzondere en bedreigde dieren verdienen onze steun!

Informatie tel: 026-3599542

Provincie Gelderland & Vereniging voor Zoogdierkunde en Zoogdierbescherming

Bij kerken waar aanpassingen waren gedaan werd dit bordje opgehangen. *Tekening: Herman Limpens*

positief was over vleermuizen in de kerk, maar dat uiteindelijk toch door het kerkbestuur anders werd beslist. De angst voor vogels bleek soms diep te zitten. Enkele zeer kansrijke objecten bleven hierdoor slecht toegankelijk of zelfs ontoegankelijk voor vleermuizen. Voorbeelden zijn kerken in de Horst bij Groesbeek, in Hernen en in Heiliglandstichting. De omgeving van deze objecten is dusdanig gevarieerd en geschikt als foerageergebied voor vleermuizen, dat juist hier de vestiging van soorten, zoals de vale vleermuis en de grijze grootoorvleermuis, mogelijk lijkt.

Voor enkele objecten geldt overigens, dat er mogelijk in de nabije toekomst toch iets aan de toegankelijkheid gedaan kan worden. Hier zal de Vleermuiswerkgroep Gelderland (VleGel) of de VZZ de vinger aan de pols houden.

Hebben de aanpassingen effect?

De vraag, of de aanpassingen effect sorteerden, is nog niet te beantwoorden. In de zomer van 2001 vond een eerste inventarisatie plaats in de 14 in 2000 aangepaste objecten (Mertens, in voorbereiding). Aangezien er tussen aanpassing en inventarisatie slechts één winter zat, is de kans op nieuwe vestigingen van vleermuizen in zo'n eerste jaar natuurlijk erg klein. Werkelijke effecten zijn pas na enkele jaren te verwachten. In een kerk in Ooy, waar in 1999 twee bruine grootoorvleermuizen werden gezien, werd in 2001 bij een invliegopening, die in het kader van dit project

gecreëerd was, veel mest gevonden. Blijkbaar was de nieuwe opening snel door de vleermuizen gevonden en in gebruik genomen.

Succesvol?

Bijna de helft (44%) van het aantal geïnspeteerde objecten werd aangepast en is nu voor vleermuizen goed toegankelijk. Drie andere objecten waren al voldoende toegankelijk, waardoor het totaal aantal goed toegankelijke objecten op 18 (53%) komt.

Als je aan zo'n project begint, denk je met gemak vele kerken toegankelijk te kunnen maken. Technisch zijn er ook weinig problemen. Het overtuigen van de kerkbesturen blijkt nogal eens moeilijk. Weliswaar is de populariteit van vleermuizen stijgende, hun onbekendheid maakt hen in veel gevallen nog steeds onbemind. Dat vleermuizen (vrijwel) nooit tot overlast leiden, kan men, als gevolg van de problemen die vogels in het verleden veroorzaakten, soms moeilijk geloven.

Een soortgelijk project in Noord-Limburg scoorde overigens wel beter. Van de 26 aangeschreven kerkbesturen waren er 19 bereid iets aan de toegankelijkheid te laten doen (Stichting IKL, 1999).

Lessen voor de toekomst

In dit proefproject hebben we uitgebreid kennis kunnen maken met hindernissen op het vlak van de communicatie en overtuiging. Behalve dat we nu beter weten welke technische aanpassingen mogelijk zijn, weten we daardoor ook

dat we de technische uitvoering in vervolgpogingen met intensievere voorlichting moeten voorbereiden.

We verwachten dat de vrees van kerkbesturen om vleermuizen in de kerk toe te laten, langzamerhand zal verminderen. Publiciteit, gebaseerd op positieve ervaringen uit projecten als dit, zal zeker helpen het vertrouwen van potentiële deelnemers te winnen. Te denken valt aan artikelen in kerkelijk tijdschriften, nog voordat het project van start gaat. Daarnaast kunnen vooral regionale media (dagbladen, radio, televisie) een cruciale rol spelen. Onlangs is een persbericht verspreid over het project bij Nijmegen. Radio Gelderland toonde direct interesse en zond een reportage uit over een bezoek aan een van de aangestude kerken.

Verder kan er in de organisatie het een en ander worden verbeterd. Zo had de timing van de eerste brief (vlak voor de zomervakantie) beter gekund. Ook is het belangrijk direct de verantwoordelijke personen aan te schrijven. En om de terughoudendheid voor ingrepen weg te nemen, hadden we wellicht de informatiefolder concreter moeten maken, met voorbeelden van mogelijke aanpassingen.

Het werken aan zo'n project, in samenwerking met verschillende instanties en organisaties, is in feite een prachtige vorm van actieve voorlichting. Wanneer wij steeds weer laten zien dat we het verbeteren van kerkzolders heel serieus aanpakken, zal de bereidheid om mee te werken zeker groeien. Hopelijk groeien de vleermuispopulaties dan ook. ➔

Om vogels buiten te houden, zijn drie- en vierpasjes in het verleden vaak afgesloten door rastergaas. De maaswijdte is doorgaans te klein om vleermuizen binnen te laten. *Foto: Ben Verboom*

Literatuur

- Dijkstra, V.A.A., L.S.G.M. Verheggen, H.J.G.A. Limpens, E.A. Jansen & N. Hoogeveen, 1999. Vleermuizen in Gelderland; naar een actieplan voor aandachtsoorten. Provincie Gelderland, Arnhem / Stichting Vleermuisbureau, Geleen.
- Hoogeveen, N. & L.S.G.M. Verheggen, 1997. Vleermuizen kunnen weer naar de kerk. *Zoogdier* 8(4): 7-11.
- Limpens, H.J.G.A. & B. Verboom, 1999. Vleermuizen onder dak. Een vooronderzoek in het Rijk van Nijmegen. Rapport nr. 1999.09. VZZ, Arnhem.
- Limpens, H.J.G.A. & B. Verboom, 2000. Meetnet Vleermuiszomerkolonies. Deel 2: Kerkzoldertellingen als methode voor het monitoren van vleermuispopulaties; mogelijkheden en beperkingen. Rapport nr. 2000.06. VZZ, Arnhem.
- Mertens, F. (in voorbereiding). Vleermuizen onder dak. Monitoring van vleermuizen in het Rijk van Nijmegen. Vereniging voor Zoogdierkunde en Zoogdierbescherming, Arnhem.
- Stichting IKL, 1999. Voortgangsrapportage vleermuizen op kerkzolders Oostelijke Maasoever in Noord-Limburg. Stichting IKL, Roermond.
- Verboom, B., 2000. Vleermuizen onder dak. Deel 2: Eindrapportage. Rapport nr. 2000.09 van de Vereniging voor Zoogdierkunde en Zoogdierbescherming, Arnhem.

Ben Verboom, Herman Limpens & Frank Mertens. Meidoornhaag 17, 3956 GN, Leersum.